

## Ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb (Târîh-i Benâkîti)'a Gazneli Tarihi Açısından Eleştirel Bir Bakış

*A Critical View of Ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb (History of Benâkîti) in Terms of Ghaznavid History*

Vural ÖNTÜRK

Assist Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Van, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Van, Türkiye

ORCID: 0000-0002-9590-8243 | Email: vuralonturk@yyu.edu.tr

### Article Information/Makale Bilgisi

**Cite as/Atıf:** Öntürk, V. (2023). A Critical View of Ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb (History of Benâkîti) in Terms of Ghaznavid History. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 61, 345-364.

Öntürk, V. (2023). Ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb (Târîh-i Benâkîti)'a Gazneli Tarihi Açısından Eleştirel Bir Bakış. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 345-364.

**Article Types / Makale Türü:** Research Article/Araştırma Makalesi

**Received/Geliş Tarihi:** 17 August/Ağustos 2023

**Accepted/Kabul Tarihi:** 11 September/Eylül 2023

**Published/Yayın Tarihi:** 30 September/Eylül 2023

**Pub Date Season/Yayın Sezonu:** September/Eylül

**Issue/Sayı:** 61      **Pages/Sayfa:** 345-364

**Plagiarism/İntihal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

**Published by/Yayıncı:** Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

**Ethical Statement/Etik Beyan:** It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Vural Öntürk).

**Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License:** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

## Öz

Fahrüddîn Benâkîtî, muhtemelen h. VII. yüzyılın ortalarından sonra Mâverâünnehir'e bağlı bir Türk yerleşim yeri olan Benâket'te dünyaya gelmiştir. İlhanlı Devleti'nin önemli şairlerinden birisi olan Benâkîtî aynı zamanda tarihçiliği ile de ön plana çıkmıştır. İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han'ın (1295-1304) korumasına mazhar olup iltifat gören müellif onun yakın adamlarından biri olmayı başarmıştır. Olcaytu Han (1304-1316) döneminde saraydaki durumu kötüye gitse de Ebû Sa'id Bahadır Han'ın (1317-1335) iktidarında tekrar yıldızı parlamıştır. Bu hükümdar tarafından bir tarih kitabı yazmakla görevlendirilen Benâkîtî, *Târîh-i Benâkîtî* adlı eserini tamamlayarak 1317 yılında Ebû Sa'id Bahadır Han'a sunmuştur. Eser ihtiva etmiş olduğu bilgilerle bir umumî tarih olma özelliğini taşımaktadır. Dokuz bölümden oluşan *Târîh-i Benâkîtî*'nin dördüncü bölümünde Abbasîlere bağlı hânedanlıklardan bahsedilmiştir. Bunlardan birisi de Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinden olan Gaznelilerdir. Eser Gazneliler tarihi açısından oldukça muhtasar bir görünüm arz etmektedir. Bunun yanı sıra aktarmış olduğu bilgilerin tarihi açısından sıhhati de teyide muhtaçtır. Bu çalışmada eserin Gazneliler kısmı incelemeye tabi tutulmuştur. Bahsi geçen bölümün tercümesi yapılmış ve devrin diğer kaynakları ile mukayese edilerek değeri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Fahrüddîn Benâkîtî, *Târîh-i Benâkîtî*, Gazneliler, Sultan Mahmûd

## Abstract

Fahrüddîn Benâkitî was probably born in Benâket, a Turkish settlement in Transoxiana, after the middle of the h.VII. century. Benâkitî, one of the important poets of the Ilkhanid State, also came to the fore with his historiography. The author, who received the protection and compliment of one of the Ilkhanid rulers, Gazan Khan (1295-1304), succeeded in becoming one of his close men. Although his situation in the palace deteriorated during the reign of Olcaytu Khan (1304-1316), his star rose again during the reign of Abu Sa'id Bahadır Khan (1317-1335). Benâkitî, who was commissioned by this ruler to write a history book, completed his work *History of Benâkitî* and presented it to Abu Sa'id Bahadır Khan in 1317. The work has the feature of being a general history with the information it contains. In the fourth chapter of *History of Benâkitî*, which consists of nine chapters, the dynasties of the Abbasids are mentioned. One of them is the Ghaznavids, one of the medieval Turkish-Islamic states. The work presents a very short description appearance in terms of the history of the Ghaznavids. In addition to this, the authenticity of the information he conveyed in terms of history also needs confirmation. In this study, the Ghaznavid part of the work was examined. The aforementioned section has been translated and its value has been tried to be revealed by comparing it with other sources of the period.

**Keywords:** Fahrüddîn Benâkitî, History of Benâkitî, The Ghaznavids, Sultan Mahmud

## Giriş

### Fahrüddîn Ebû Süleyman Dâvûd b. Muhammed Benâkîti (ö. 730/1329-1330)

Tam adı Seyyîd Ebû Süleyman Fahrüddîn Dâvûd b. Tâcüddîn Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd ve lakabı Fahr-i Benâkîti olan müellif h.VII-VIII. yüzyıl İran'ının önde gelen şair ve tarihçilerindendir. Mâverâünnehir sınırları içerisinde yer alan ve bir Türk yerleşim bölgesi olan Benâket (Fayda, 1987, s. 584-629; Samur, 2005, 91; Turay, 2021, s. 1790) şehrine nispetle bu lakabı almıştır. Zebîhullah-i Safâ kendi eserinde, müellifin *Keşfü'z-Zunûn*'da isim ve nesebinin Fahrüddîn Muhammed b. Ebû Dâvûd Süleyman b. Ebû Süleyman Dâvûd el-Benâkîti şeklinde geçtiğini, ancak kendi kabulünün Fahr-ı Benâkîti olduğunu, nitekim *Târîh-i Benâkîti*'nin bir yerinde müellifin kendisini Ebû Süleyman Dâvûd b. Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd el-Benâkîti olarak kaydettiğini nakleder. Eserin başka bir yerinde Ebû Süleyman Dâvûd ve lakabı Fahrü'l-Benâkîti, bir yerinde de Fahr-i Benâkîti olarak aktarılır (Safa, 1369, s. 1265-1266).

Benâkîti'nin hayatı hakkında çok fazla bilgiye tesadüf edilmemektedir. Bununla birlikte özellikle şer'î ilimlerde çok sayıda âlim yetiştiren bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. Babası İmam Tâcüddîn Ebû'l-Fazl Muhammed el-Benâkîti Begavî'nin *Meşâibü's-Sünne*'sine *el-Meysûr* adıyla şerh yazmış büyük bir âlimdir (Yazıcı, 1992, s. 429). İlhanlı Devleti (1256-1353) şairleri arasında kendisine yer bulan Benâkîti tarihçiliği ile de ön plana çıkmayı başarmıştır (Elliot, 1976, s. 55). İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han'ın (1295-1304) yakın adamlarından biri olmakla diğer devlet ricali ile de iyi ilişkiler tesis etmiştir. Bu durum, eserini oluştururken ihtiyaç duyduğu bilgi ve belgeye kolayca ulaşmasını sağlamıştır. Gazan Han'ın yüksek teveccühüne mazhar olan müellif aynı zamanda hükümdar tarafından "Meliku's-Şuera" unvanıyla taltif edilmiştir (Günaltay, 1991, s. 305).

Hüdâbende Olcaytu Han (1304-1316) döneminde saraydaki görkemli günlerinden uzaklaşan Benâkîti, Ebû Said Bahadır Han'ın (1317-1335) tahta geçmesi ile birlikte tekrar eski itibarına kavuşmuştur. Bu arada kendi döneminde ilmî faaliyetleri de canlandırmak isteyen Ebû Said Bahadır Han, Benâkîti'yi bir tarih yazmakla görevlendirmiştir<sup>1</sup>. Bunun üzerine çalışmalarına başlayan müellif 1317 yılında tamamladığı eserini hükümdara sunarak görevini yerine getirmiştir (Safa, 1369, s. 1265-1266; Günaltay, 1991, s. 305).

<sup>1</sup> Esasen Ebû Said Bahadır Han dönemi Moğolların tarih ilmi ile alakalı genel karakteristik özelliğinin bir yansıması gibiydi. Nitekim Moğollar tarihe çok büyük önem vermişlerdir. Kendilerinin kalıcı olmak istemeleri tarih ilminin gelişmesine katkı sağlayan önemli bir amildi. Atâ Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşa*'sı, Reşidüddîn Fazlullah'ın *Câmiü't-Tevârîh*'i Fazlullah-ı Kaşanî'nin *Târîh-i Vassafî*, Hamdullah Müstevfi'nin *Târîh-i Güzide*'si ve Şebankâreî'nin *Mecma'ü'l-Ensâb*'i gibi eserler İlhanlılar döneminde kaleme alınmıştır. Bu eserler Ortaçağ tarihini açısından son derece kritik eserlerdir (Hesamipour Khelejeni, 2010, s.

Devletşâh, Benâkîti'yi tanımlarken onun fazilet sahibi, mert birisi olduğunu ifade etmektedir. Benâkîti'nin eserinde kaleme aldığı Yahudî ve Kayserlerden hareketle bu mevzularda böylesine detaylı bir şekilde daha önce hiç kimsenin yazmadığını belirtmiştir. Şairlikte de yüksek mevki sahibi olduğunu ilave eden Devletşâh, Benâkîti'nin mükemmel kasidelerinin ve muhkem kıt'alarının olduğunu aktarmıştır. Aşağıda yer alan ve Benâkîti'ye ait olan gazel *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'da geçmektedir:

*Sevgilinin bana bu itabı acaba nedendir?*

*Bu güzellerin ahdü peymanı bir rüzgâr gibi gelip geçicidir.*

*Onun bu gönül alıcılığı, bu işvebazlığı sebepsiz değildir.*

*Acaba onun bu serkeşliği ve şuhluğu nedendir?*

*Bu zamanda bu güzellikte bir yüz, bu zarafette bir boy pos kime nasip olmuştur.*

*Sevgilinin sevgisiyle hasta olanların hastalığının devası yoktur.*

*Onun devası onun bir an yüzünü görmektir.*

*Ey can, gönlünü kaptıranlara lütfkârane muamele etmek ayıp değildir.*

*Âşıklara merhamet etmek galiba Allah rızası içindir.*

*Her akşam onun saçlarının kokuları burnuma geliyor.*

*Sanki o seba rüzgârının hemdem ve hemrazıdır.*

*Sen Fahr-ı Benâkîti'yi niçin ucuza satıyorsun? (Devletşâh, 1977, s. 281-282)*

Benâkîti Ravzatü üli'l-elbâb fi tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb adlı eseri ile şöhret bulmuştur. Bu eser daha çok *Târîh-i Benâkîti* olarak bilinmektedir. Genel olarak Reşidüddîn Fazlullah'ın *Câmîü't-Tevârîh* adlı eserinin bir özeti mahiyetini taşımakla birlikte İlhanlılar dönemine ait orijinal bilgiler de içermektedir (Yazıcı, 1992, s. 429-430). Ayrıca Hıta (Çin), Hind, İsrailoğulları ve Kayserler tarihine ait de çokça bilgiler ihtiva etmektedir (Günaltay, 1991, s. 305-306). *Târîh-i Benâkîti* dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hilkatten başlayarak İbrahim Peygambere (a.s) kadar

olan Peygamberler tarihi, ikinci bölümde Keyümers'ten Yezdücerd'e kadar eski İran hükümdarları ve çağdaşları olan Peygamberler ve filozoflar, üçüncü bölümde Hz. Muhammed (s.a.v.), dört halife, on iki imam ve Abbasîlerin son halifesi Müstasım dönemine kadar olan halifeler, dördüncü bölümde Abbasîler zamanında yaşamış olan Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Büveyhîler, Selçuklular ve Harezmsâhlar, beşinci bölümde Yahudîlerin tarihi, Hz. Musa'dan Mutina'ya kadar Yahudîkral ve Peygamberleri, altıncı bölümde Hristiyanların ve Frankların tarihi, yedinci bölümde Hindular, sekizinci bölümde Çin tarihi ve son olarak dokuzuncu bölümde Moğol tarihi anlatılmaktadır. Eser bu özelliği ile bir umumî tarih hüviyeti kazanmaktadır (Safâ, 1369, s. 1268; Elliot, 1976, s. 57). Ebû Said Bahadır Han'ın iktidarı boyunca huzurlu bir hayat geçirdiği anlaşılan Benâkîfî, 1329 yılında hayatını kaybetti. Kendisinden altı yıl sonra Ebû Said Bahadır Han'ın da vefat etmesi ile İlhanlılar büyük bir karışıklık içine düştü (Günaltay, 1991, s. 306).

*Târîh-i Benâkîfî*'nin dünya kütüphanelerinde çeşitli yazmalarından başka Türkiye'de Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya nr. 3096) bir nüshası bulunmaktadır. Çinle ilgili kısmı Latince, İngilizce ve Fransızca'ya çevrilmiştir. Eser Ca'fer Şiar tarafından yayımlanmıştır (Yazıcı, 1992, s. 430).

Bu çalışma *Târîh-i Benâkîfî*'nin Gazneliler kısmına odaklanmaktadır. Bu kısım ilk olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Anlam bütünlüğünün sağlanması açısından parantez içerisindeki ifadeler metnin orjinal yapısını bozmayacak şekilde tarafımızdan ilave edilmiştir. Ayrıca hicri tarihlerin miladî karşılıkları metin içerisinde verilmiştir. Tercümeden sonra Gazneli dönemine ait bilgiler devrin ana ve birinci el kaynakları ile karşılaştırılarak kritiğe tabi tutulmuştur. Bu bilgilerin sahihliği dipnotlarda tartışılmıştır. Çalışma oluşturulurken *Târîh-i Benâkîfî*'nin Ca'fer Şiar tarafından 1348/1969 yılında yayınlanan nüshasından istifade edilmiştir.

[s.224]

**Tercüme**

**Dördüncü Tabaka: Gazneliler**

**Onlar 16 kişi idiler. Hükümdarlık süreleri 140 yıl 6 ay idi<sup>2</sup>.**

**es-Sultan Yemînüddeve Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Sebüktegin<sup>3</sup>**

<sup>2</sup> Gazneliler Devleti'nin temelleri Sâmânîler içerisinde bir gûlam olan Alptegin'in 963 yılında Gazne şehrini yerel bir hanedan olan Leviklere bağlı Ebû Bekr Levik'ten alması ile atılmıştır (Nizâmülmülk, 1982, s. 146; Merçil, 1989, s. 4; Göksu, 2011, s. 112). Bu devletin Lahor kolunun Hüsrev Melik döneminde 1187 yılında Gurlular tarafından ortadan kaldırıldığı dikkate alındığında 140 yıl 6 ay tabirinin yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Gazneliler yaklaşık olarak 225 yıl varlıklarını devam ettirmişlerdir. (Cüzcânî, 1342, s. 397; Esterabâdî, 1387, s. 130; Badâunî, 1986, s. 68; Hoca Nizâmüddin Ahmed, 1913, s. 37-38; Bayur, 1987, s. 258; Öntürk, 2020, s. 130).

Âlim, adil, kâmil, fazıl bir hükümdardı. 387/997-998 senesinde Nasreddin Sebüktegin vefat etti ve Horasan askerî hâkimiyeti Mahmûd'da karar kılındı<sup>4</sup>. Abdulmelik b. Nûh<sup>5</sup>, orduları ondan geri almak istedi. Bu sebeple Mahmûd'a

<sup>3</sup> Alptegin'in 963 yılında vuku bulan vefatından sonra Gazneliler Devleti'nin başına ilk olarak oğlu Ebû İshâk İbrahim b. Alptegin geçti. Onun döneminde Levik hanedânı Gazne'yi bir kez daha ele geçirse de Ebû İshâk, Sâ mânîlerden aldığı yardımla düşmanını yenilgiye uğratmayı başarmıştı. Bu durum Sâ mânîlerin Gazneliler üzerinde hâkimiyet kurması ile neticelendi. Ebû İshâk'ın vefatından sonra (966) oğlu olmadığı için bu defa Gazne tahtına kumandanlarından Bilge Tegin geçti. O da 975 yılında Gerdiz Kalesi kuşatması sırasında öldü. Başka bir Türk kumandan olan Börü Tegin, Bilge Tegin'den sonra tahta geçti ancak kısa süren iktidarı kabiliyetsizliği sebebi ile ordu ileri gelenleri tarafından 977 yılında sonlandırıldı. İşte bu tarihten sonra Gazneliler tahtına devleti hanedân yapısına büründürecek olan Sebüktegin geçti. Sebüktegin'den sonra saltanat tahtına geçenlerin hepsi onun soyundan gelenler oldu (Cürfedekânî, 1334, s. 31; Şebankâreî, 1376, s. 29-34; Kadı Ahmed Ğiffârî, s. 100-101; Merçil, 1989, s. 1-7). Görüldüğü üzere Sebüktegin'e varıncaya kadar Gazne tahtında Alptegin ile birlikte dört kişi geçmiştir. Ancak geç dönem Ortaçağ kaynaklarından bazıları Gaznelileri aktarırken ya Sebüktegin'den ya da Sultan Mahmûd'dan başlamaktadır. Bu durumun bir sebebi Sebüktegin'den sonra aynı soydan olanların tahta geçmesi, bir diğer sebebi ise Sultan Mahmûd döneminde devletin tamamen bağımsızlığını kazanmasıdır. Nitekim Sebüktegin her ne kadar güçlü ve bağımsız bir hükümdar olsa da resmi olarak kendisini Sâ mânîlere bağlı olarak tanımlıyor ve bir vefa örneği gösteriyordu. Gazneli tarihini Sebüktegin ya da Sultan Mahmûd ile başlatan tarihçiler için bkz. (Badâunî, 1380, s. 6; Hamdullah Müstevfî, 1387, s. 389, Cüzcânî, 1342, s. 225; Hândmîr, 1380, s. 371).

<sup>4</sup> Horasan'ın Sultan Mahmûd'a verilmesi Sebüktegin'in vefatı ya da veraset hususu ile alakalı bir durum değildir. Zira henüz Sebüktegin'in sağlığında Sâ mânî emîri II. Nûh (976-997) tarafından Horasan sipehsâlârlığının Mahmûd'a verildiği bilinmektedir. Bunun sebebine gelince; Sâ mânîler Devleti X. yüzyılın sonlarına doğru zaten büyük oranda yıpranmış bir haldeydi. Özellikle 992 yılında Türk Hakanlığı batı sorumlusu Buğra Han Harun'un Buhârâ'yı kısa süreli fethi (Cürfedekânî, 1334, s. 85-86) Sâ mânîler içerisindeki Türk komutanların da devlete olan sadakatlerini iyiden iyiye kaybetmesi ile neticelenmişti. Bunlardan Ebû Ali Simcûrî ve Fâik el-Hasa Emîr II. Nûh'a karşı birleşerek Buhârâ'ya hâkim olmak istediler. İşte bu durumda II. Nûh çareyi Sebüktegin'den yardım istemekte buldu. Sebüktegin ve oğlu Mahmûd ihtiraslı Türk komutanlara karşı girişmiş oldukları savaşta kazanarak Sâ mânî emîrini de büyük bir tehlikeden kurtarmış oldular. II. Nûh buna karşın Sebüktegin'e Belh, Toharistan, Bâmiyân, Gur ve Garcistan'ın idaresini, Mahmûd'a ise Horasan sipehsâlârlığını verdi. Bundan sonra Mahmûd Nişâbûr'a gitti (Şebankâreî, 1376, s.25). Bu bilgilerden hareketle Sebüktegin'in vefatı esnasında Horasan'ın Mahmûd'un hâkimiyet alanı olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna ilaveten Sebüktegin vefat etmeden evvel kendisinden sonra tahta oğlu İsmail'in geçmesini vasiyet etmiş ve ordu ileri gelenlerinin de ona biat edecelerine dair sadakat yemini etmelerini istemişti. İsmail 997 yılında Gazneli tahtına çıksa da çok geçmeden Mahmûd ile yaşadığı taht kavgasını kaybederek bir kalede hapsedilmişti (Merçil, 1989, s. 12).

<sup>5</sup> Abdülmelik b. Nûh (999) Sâ mânîler Devleti'nin son emîriydi. Ancak Sultan Mahmûd'un Gazne saltanatını ele geçirmesinden sonra Horasan mülkü yüzünden anlaşmazlığa düştüğü kişi Abdülmelik b. Nûh değil II. Mansur b. Nûh (997-999) idi. Daha önce Mahmûd'a henüz şehzadeliği zamanında Horasan sipehsâlârlığı görevinin tevdi edildiğini ifade etmiştik. Şimdi Sultan Mahmûd'un kardeşi İsmail ile olan taht mücadelesini fırsat bilen Sâ mânîlerin yeni emîri II. Mansûr b. Nûh Horasan mülkünü Begtüzün'e vermişti. Sultan Mahmûd saltanat işini yoluna koyduktan sonra II. Mansûr b. Nûh'a bir mektup yazarak durumundan haberdar etti ve Horasan'ın tekrar kendisine verilmesini istedi. Ancak Sâ mânî emîri Belh, Herat, Tirmiz ve Büst vilayetlerinin menşurlarını gönderse de Horasan'ı vermeye yanaşmadı. Bunun üzerine Sultan Mahmûd adamlarından Ebû'l-Hasan Hamûlî'yi kıymetli hediyelerle birlikte elçi olarak gönderdi. Bu defa da II. Mansûr b. Nûh, Hamûlî'yi yeni veziri olarak tayin edip o da bu teklifi kabul edince Sultan Mahmûd

kastetti. (Ama) onun tarafından hezimete uğratıldı. Mahmûd, Horasan ve Sicistân üzerinde hâkimiyet kurdu. (Daha sonra) Dârû'l-Hilâfe'den teşrif ve ahidnâme ile müşerref oldu ve Sultan lakabı aldı<sup>6</sup>. Ondan sonra Cürcan ve Irak'a doğru yola çıktı. O vilayetleri Fahrüddeve Deylemî'nin çocuklarının elinden aldı<sup>7</sup>. Ardından Hindistan tarafına gitti. Onlardan çok sayıda belde ve kaleyi fethetti. 394/1003-1004 senesinde Somnat'ın kilidi açılıp puthâneler harap edildi<sup>8</sup>.

büyük bir öfkeye kapıldı. Ordularını hazırlayıp Nişabûr'a doğru yöneldi bu durumu haber alan II. Mansûr b. Nûh da onunla savaşmak üzere harekete geçti. Ancak Sultan Mahmûd bu devlete kendi eliyle son vermek vebalinden kaçınmak için yönünü çevirip Merv'e geldi. Bu arada II. Mansûr b. Nûh'un iki muhteris komutanı Begtüzün ve Faik el-Hassa ittifak ederek emîrlerine ihanet ettiler ve onun gözlerine mil çekerek tahttan uzaklaştırıp yerine Abdülmelik b. Nûh'u getirdiler (Gerdizî, 1337, s. 46-47). Abdülmelik b. Nûh henüz çocuk yaşta olduğundan onun tecrübesizliğinden istifade eden Begtüzün ve Faik el-Hassa devleti Gazneliler ile savaşa sokmaktan çekinmediler. İki taraf arasında meydana gelen savaş Gaznelilerin galibiyeti ile neticelendi. Savaşın sonra Abdülmelik b. Nûh kaçarak Buhârâ'ya gitti (Cürfedekânî, 1334, s. 129-135). Mahmûd Horasan orduları kumandanlığına kardeşi Nasr'ı tayin etti ve onu Nişabûr'da görevlendirdi. Kendisi ise Belh'e geçti. Horasan hâkimiyetinden sonra etrafta bulunan hânedanlıklar Gaznelilere itaat etmeye başladılar (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 122; Usta, 2009, s. 65).

<sup>6</sup> Sultan Mahmûd'un Horasan Bölgesi'nin fethini müteakiben Abbâsî halifesi el-Kadir-Billâh'ın elçisi sultanın Belh'te bulunduğu esnada gelerek sultana Yemînü'd-Devle ve Emînü'l-Mille Ebû'l-Kasım Muhammed Vefî-i Emîrü'l-Mü'minîn lakabının yanı sıra Horasan ahid ve livâsını, değerli hil'atler ve taç getirdi (Gerdizî, 1337, s. 49). İbnü'l-Esîr'e göre halifenin bu şekilde iltifatta bulunmasının sebebi sultanın Horasan'ın fethinden sonra onun adına hutbe okutmasıydı. Zira şimdiye kadar hutbe halife et-Tâi' Lillâh adına okunmaktaydı. Yine İbnü'l-Esîr, Mahmûd'un bundan sonra bağımsız bir hükümdar olduğunu ifade eder (İbnü'l-Esîr, 1991, s.122). Utbi, şimdiye kadar imamet sarayından hiçbir melik ve sultana böylesine değerli hil'atlerin gelmediğini bildirir (Cürfedekânî, 1334, s. 138).

<sup>7</sup> Irak, Büveyhîler Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Sultan Mahmûd her ne kadar 1018 yılından itibaren Büveyhî iç işlerine müdahale ederek bir hâkimiyet tesis etmeye çalışsa da daha ziyade Hindistan seferleri ile meşgul olduğundan Irak'a 1028 yılından sonra yönelebildi. Bölgede Büveyhî hâkimiyetine son veren Sultan Mahmûd oğlu Mes'ud'u Irak'a bıraktıktan sonra geri döndü (Gerdizî, 1337, s. 71-73; Merçil, 1989, s. 42).

<sup>8</sup> Somnat seferi, Sultan Mahmûd'un Hindistan'a düzenlediği on yedi seferden on altıncısı ve en önemlisidir. Hindistan'ın batı sahilinde Kathiâvâr yarımadasında bulunan Somnat Brahmanların mabedi olup büyük bir şehirdi. Oradaki putlar altındandı ve Brahmanların taptıkları çok büyük bir put vardı. Bazı tarihçiler bu putun manat olduğunu ve Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında müşrik Arapların Hint sahiline getirdikleri putun aynısı olduğunu söylemektedirler. Ancak Badâunî'ye göre bu sözün aslı yoktur. Çünkü Hint Brahmanlarının inanışına göre bu put Kaşan zamanından beri yani 4000 yıldır oradaydı. Onun asıl adı da Manat değil "güzelliğin sahibi" manasına gelen Soba Natha'dır. Bu yanlışlık başka bir şeyle değil kesinlikle isim benzerliği ile ilişkilidir. Sultan Mahmûd bu akınında Gucerât ülkesinden, Nehrvâle olarak tanınan Patan şehrini fethedip oradan bol miktarda erzak ele geçirerek Somnat'a ulaştı. Kale halkı Sultana kapıları kapatınca yağma ve talan ile cezalandırıldılar ve kale fethedildi. O put parça parça edilip Gazne'ye gönderilerek ayaklar altına alınması için Mescid-i Câmî'nin önüne bırakıldı. Sultan geri dönerken yolu üzerinde bulunan ve Hint racalarından büyük bir raca olan Biram Div ile savaşmayı uygun bulmayarak Sind yolu ile Multan'a yöneldi. Ordu su ve yem eksikliğinden büyük sıkıntılar çekti. Meşakkat ve mihnet ile 417/1026-1027 yılında Gazne'ye ulaşıldı (Badâunî, 1380, s. 12-13).



Şeyhlerden Şeyh Ebû'l-Hasan Ali el-Harakânî<sup>9</sup> ve Ebû Sa'id Fazlullâh b. Ebî'l-Hayr Meyhenî<sup>10</sup> (Sultan Mahmûd'un) çağdaşydı.

Rivayet ederler ki Sultan Mahmûd, Şeyh Ebû'l-Hasan'ı ziyaret etmeye gelmişti. Gönderdiği elçi Şeyh'e şöyle söyledi:

Sultan senin için Gaznin'den buraya geldi. Sen de onun için hangâhından (kalkıp) (Sultanın) bargâğma gel.

Sultan elçiye, eğer gelmeyi kabul etmezse “etiy'ullahe ve etiy'ur rasule ve üliil emri minküm”<sup>11</sup> ayetini okumasını da istemişti. Elçi haberi ilettili. Şeyh:

- Beni mazur gör. Mahmûd'a de ki “etiy'ullah'a” o kadar müstegrak olmuşum (dalmışım) ki “etiy'ur rasul'den” utanırım ve “üliil emri minküm” ile uğraşamam.

### [s.225]

Elçi Mahmûd'un yanına dönüp (olanları) anlattı. (Bu durum) Mahmûd'a ağır geldi. Sonra “Kalkın! O bizim zannettiğimiz adam değildir” dedi. Ardından kendi giysisini Ayaz'a giydirdi. On cariyeye de köle elbisesi giydirdi. Kendisi de Ayaz'ın

<sup>9</sup> Şeyh Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer el-Harakânî, 963 yılında Horasan'ın batısında, Esterâbâd yolu üzerinde yer alan Bistam şehrine bağlı Harakan köyünde (Yâkut el-Hamevî, 1977, s.360) çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Tasavvuf tarihinde yüzyıllarca insanlığa hizmet eden büyük mutasavvıfların yetiştiği bir bölgede doğup büyümesi iyi bir eğitim hayatı geçirdiğinin kanıtı olabilir. Harakânî kendisini ümmî olarak tanıtsa da Ahmet Emin Seyhan bir çalışmasında onun okumuş olduğu zahîrî ilimleri ilimden saymaması sebebi ile böyle söylediğini ifade etmektedir. Bayezî't-i Bistâmî'nin tasavvuf tarzını benimseyen Harakânî Hakk'a ermek için çetin mücadelelere katlanmış bir Türk-İslâm âlimidir. Harakânî Bistâm'a giderek Bâyezîd'in türbesini ziyaret etmiştir. Onun Bayezîd-i Bistâmî'nin ruhanîyetiyle terbiye edildiği ve şeyhinin Bayezîd olduğu kabul edilir. Onun Bayezîd ile ilişkileri hakkında bazı menkıbevi hikâyeler de anlatılır. Mevlanâ Celaleddîn Rûmî'nin naklettiği bir menkıbeye göre Bayezîd Harakan'dan büyük bir veli çıkacağını önceden de haber vermiştir. Yukarıdaki metinde Sultan Mahmûd ile Şeyh Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer el-Harakânî arasında geçtiği ifade edilen mülakatın küçük bir miktar farklılıklar olmakla birlikte Feridun Attar'ın Tezkire'sinde geçtiği de görülmektedir (Ferîdüddîn Attâr, 1984, s. 701-703; Seyhan, 2011, s. 80-81; Palabıyık-Keleş, 2014, s. 22; Uludağ, 1997, s. 93).

<sup>10</sup> Ebû Sa'id Fazlullâh b. Ebî'l-Hayr Meyhenî, 357/967 tarihinde Horasan'a bağlı Serahs ile Ebûverd arasında bulunan Havran bölgesinde Meyhene kasabasında dünyaya geldi. Babası Ebû'l-Hayr süflerin dostu ve semâ meclislerine devam eden biriydi. Ebû Sa'id de babası ile birlikte gittiği semâ meclislerinde tasavvufu ve tasavvuf ehlini tanıma şansı buldu. Dil, edebiyat, şiir ve tasavvuf alanlarında kendisini geliştiren Ebû Sa'id bir rivayete göre 30.000 beyit ezberlemişti. Buna ilaveten tefsir, hadis ve fıkıh bilgisini de geliştirmek için Merv'e giderek Şafiî fıkıh âlimi Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hazrî'den, onun vefatından sonra da Ebû Bekir Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl el-Mervezî'den ders aldı. İrşâd faaliyetlerine başlamadan önce Meyhene'ye dönen Ebû Sa'id burada çileli bir hayat yaşadı ve bazı rivayetlere göre yedi yıl inzivaya çekilip bu süre zarfında ot ve yaprak yiyerek hayatına devam etti. 440/1049 yılında vefa ettiğinde arkasında Havra adlı bir rubâî ve yetmiş aşkın rubâîsini ihtiva eden el yazmaları bıraktı (Bosworth, 1984, s. 6; Yazıcı, 1994, s. 220-222).

<sup>11</sup> Nisâ 4/59.

hâcibi oldu ve Şeyh'i imtihan etmek için hangâhına doğru yola çıktılar. Mahmûd hangâhtan içeri girdiğinde selam verdi. Şeyh cevap verdi ama ayağa kalkmadı. Sonra yüzünü Mahmûd'a dönüp Ayaz'a bakmadı. Mahmûd:

- Sultanın huzurunda ayağa kalkmadın, bu bir tuzaktır, dedi. Şeyh:

- Tuzaktır ama av o değil, dedi. Sonra Mahmûd'a:

- Madem seni öne geçirmişler, öne gel (yaklaş), dedi. Mahmûd oturduğu zaman Şeyh'e:

- Bana bir öğüt ver, dedi. Şeyh:

- Namahremleri dışarı çıkar, dedi. Mahmûd işaret etti, cariyeler dışarı çıkarıldı. Mahmûd:

- Bana Bayezid'den bir hikâye söyle, dedi. Şeyh:

- Bayezid "her kim beni görürse bedbahtlığın kulu olmaktan emin olur" demiştir, dedi. Mahmûd:

- Peygamberin (s.a.) kademesi en yücedir. (Ama) Ebû Cehil ve Ebû Leheb onu görmelerine (rağmen) bedbaht idiler, dedi. Şeyh:

- Mahmûd, edepli ol! Kendi vilayetinden tasarruf et ki Mustafa'yı (s.a.) dört dostu ve ashabından bazıları hariç hiç kimse görmemiştir. Bunun delili Allah'ın sözüdür: "ve terahüm yenzurune ileyke ve hüm la yübsirun"<sup>12</sup>.

Mahmûd'a bu nasihat hoş geldi. (Yine) bana öğüt ver dedi. Şeyh:

- Dört şeyi gözet: Haramdan uzak dur, cemaatle namaz kıl, cömert ol ve Allahuteala'nın yarattıklarına şefkat göster, dedi. Mahmûd:

- Bana dua et, dedi. Şeyh:

- Beş vakit Allah'ım mü'min kadınları ve mü'min erkekleri affet diye dua ediyorum, dedi. Mahmûd:

- Hususî olarak dua et, dedi. (Şeyh):

- Ey Mahmûd, akıbetin Mahmûd olsun, dedi. Sonra Mahmûd eşine az rastlanır bir inciye Şeyh'in önüne koydu. Şey de arpadan yapılmış bir yufkayı onun önüne koydu ve ye dedi. (Mahmûd) çiğniyor (ama) boğazına takılıyordu. Şeyh:

- Boğazında kaldı, dedi. Mahmûd evet deyince Şeyh:

<sup>12</sup> A'râf 7/198.

- Mahmûd ister misin ki bu senin incin de bizim boğazımızda kalsın. Kaldır ki biz bunu talakla boşamışızdır, dedi. Mahmûd:

- Bana senden bir hatıra ver, dedi. Şeyh de kendi gömleklerinden birini ona verdi. Mahmûd geri döndüğü zaman Şeyh ayağa kalktı. (Bunun üzerine) Mahmûd:

- Buraya ilk geldiğim zaman iltifat etmedin. Şimdi ayağa kalkıyorsun, sebebi nedir?, dedi. Şeyh:

[s.226]

- İlk geldiğinde padişahlık kibri ve imtihan gururu ile geldin. Şimdi alçak gönüllülük (inkisâr) ve dervişlik ile gidiyorsun, dedi.

Sonra Sultan oradan ayrıldı. Kâfirler ile savaşmaya gittiği bir vakitte mağlup olacağına dair bir korkuya kapılmıştı. Ansızın bir köşeye çekilip yere eğildi ve yüzünü toprağa sürüp şeyhin gömleğini eline alarak şöyle dedi: “İlahi, bu hırkanın yüzü suyu hürmetine bu kâfirlere karşı bize zafer ver ki ben de buradan kazanacağım bütün ganimeti dervişlere dağıtayım”. Ansızın o tarafta bir gök gürültüsü meydana gelip karanlık çöktü. (Kâfirler) kılıçlarını birbirlerine karşı sallayıp öldürdüler (geriye kalanlar da) dağılıp gittiler. İslâm ordusu zafer kazandı. O gece Mahmûd rüyasında Şeyh'i gördü. Şeyh kendisine, Ey Mahmûd! Bizim hırkamızın yüzü suyu hürmetine zafer kazandı eğer kâfirlerin hepsinin İslâm'a girmesini isteseydin (ona da) icabet ederlerdi, dedi.

Sultan Mahmûd saltanatının son zamanlarında İsrâil b. Süleyman b. Selçuk'u<sup>13</sup> Mâverâünnehir'den çağırttı. Onların kalabalık oluşundan korkuya kapılarak İsrail'i Sind'de bulunan Kalincar Kalesi'ne gönderip (hapsetti). İsrâil b. Selçuk vefat edene kadar orada kaldı. Selçukluların ortaya çıkmalarının ve

<sup>13</sup> Metinde Selçukluların atası Selçuk Bey'in torunu gibi gösterilen İsrâil, aslında Arslan Yabgu olup Selçuk Bey'in oğludur. Selçukluların Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak takribi 985-986 yıllarında Cend'e gelmesinden sonra bölgede güçlenmeleri önceleri Türk Hakanlığı'nın dikkatini çekse de ilk etapta iki taraf arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkmamıştır. Ancak Türk Hakanlığı'nın Sâ mânîleri ortadan kaldırma düşüncesi ile hareket etmesi bu devletin Selçuklulardan yardım istemesi ile neticelenmiştir. Selçuk Bey bu teklifi geri çevirmemiş ve oğlu Arslan Yabgu komutasında bir birliğini Sâ mânîlere yardım etmek üzere göndermiştir. Arslan Yabgu'nun yardımcıları sayesinde Türk Hakanlığı ordusuna 992 yılında zayıt verdirilmesi Türk Hakanlığı ile ilişkilerin bozulmasının ilk sebebidir. Ancak iki taraf arasında iplerin kopmasına sebep olan hadise Türk Hakanlığı içerisinde yaşanan saltanat mücadelesine Arslan Yabgu'nun dâhil olması, Yusuf Kadir Han'a karşı Mâverâünnehir'de hüküm süren Ali Tegin'i desteklemesidir. 1025 yılında Gazneli Sultan Mahmûd ile Yusuf Kadir Han arasında gerçekleşen ve tarihe Mâverâünnehir ya da Semerkand mülakatı olarak geçen görüşmede Yusuf Kadir Han Sultan Mahmûd'dan Arslan Yabgu özelinde Selçukluları Mâverâünnehir'den çıkarmasını istemiştir. Sultan Mahmûd aynı yıl huzuruna çağırdığı Arslan Yabgu'yu hile ile yakalayarak Hindistan'da bulunan Kalincar Kalesi'ne göndermiş ve Arslan Yabgu 1032 yılında vuku bulan vefatına kadar bu kalede hapis kalmıştır (Reşidüddin Fazlullah, 2011, s. 75-77; Zahireddin Nişabûrî, 2018, s. 77-78; Ravendî, 2020, s. 88; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, s. 7-8).

Gaznelilerin zaafa uğramalarının sebebi oydu<sup>14</sup>. 420/1029-1030 senesinde Sultan Mahmûd vefat etti. Saltanat süresi 39 yıl idi<sup>15</sup>.

### es-Sultan Mes'ud b. Mahmûd

Mahmûd Horasan ve Irak saltanatının Mes'ud'a; Hind ve Gazne mülkünün de Muhammed'e verilmesini vasiyet etmişti. Mes'ud kardeşinden hutbede kendi adının da okunmasını rica etti. Muhammed kabul etmedi. Mes'ud Gazne'ye kastetti. Onun varışından önce Yusuf b. Sebüktegin Muhammed'i yakalayıp kaleye gönderdi. Mes'ud geldiğinde Yusuf'u da hapsedti ve babasının bütün topraklarını tasarrufu altına aldı. Onun zamanında Selçukoğulları Ceyhun'dan geçip Horasan'a geldiler. Ebîverd ve Mihne taraflarına yerleştiler. Sultan Mes'ud bir ferman gönderip onları tehdit etti. Onlar bunun Allah'ın işi olduğu ve O ne isterse onun olacağı şeklinde cevap yazdılar. Şeyh Ebû Sa'id Ebû'l-Hayr bu durumdan haberdardı. İşt'ın oğlu?<sup>16</sup> Çağrı, Tuğrul ve biraderi şeyhi ziyaret etmek üzere geldiler.

### [s.227]

Selam verip Şeyh'in elini öptüler ve huzurunda durdular. Şeyh başını eğip sonra kaldırdı ve Çağrı'ya "Horasan sana verildi" ve Tuğrul'a "Irak mülkü de sana verildi" dedi. Onlar (Şeyh'in huzurunda) saygı ile eğilip geri döndüler.

Ondan sonra Sultan Mes'ud Mihne'ye ulaştı. O vakitler Mihne mamur idi. Halk hisara çekilmişti ve Şeyh halk ile fikir birliği halindeydi. Sultan kırk gün savaştı. Mihne'de kırk bir keskin nişancı vardı. Sultan'ın askerlerinden birçoğunu

<sup>14</sup> Arslan Yabgu'nun esaretinin ardından Sultan Mahmûd onun adamlarına bir elçi göndererek kendisinden bazı kusurlar sadır olması sebebi ile birkaç günlüğüne tutuklandığını bildirmişti. Bundan sonra Arslan Yabgu'ya bağlı olan yaklaşık dört bin kişilik bir grup başlarında Yağmur, Buka, Göktaş ve Kızıl olduğu halde Sultan Mahmûd'un izni ile Horasan Bölgesi'ne geçirildiler. Serahs, Baverd, Nesâ ve Ferave civarına yerleştirilen bu grubun kısa bir süre sonra taşkınlıklar çıkardığı ve henüz Sultan Mahmûd'un hayatta olduğu dönemde huzursuzluğa yol açtığı görülecektir. Esasen Sultanın adamlarında Arslan Câzib onlara karşı önlem alınması taraftarıydı. Bu hususu İbnü'l-Esîr şu ifadelerle açıklamaktadır: Sultan Mahmûd, Arslan Yabgu'nun esir edilmesinden sonra aile fertlerine ve kavmine ne yapılması gerektiğini adamlarıyla istişare etti. Arslan Cazib ok atamasınlar diye baş parmaklarının kesilmesi veya Ceyhun Nehri'nde boğulmaları yönünde görüş bildirmişti. Bunun üzerine Sultan Mahmûd Arslan Cazib'e "ne kadar katı kalpli ve taş yürekliyin" diyerek karşı çıktı ve onların Ceyhun Nehri'nin karşı kıyılarında geçirilmelerini emretti (Cüzcânî, 1342, s. 247; İbnü'l-Esîr, 1989, s. 78-79).

<sup>15</sup> Sultan Mahmûd'un babası Sebüktegin'in vefatından sonra yaklaşık olarak altı yedi ay içerisinde kardeşi İsmail ile giriştiği tahta kavgasından galip ayrılarak devletin başına geçtiği bilinmektedir. Bu da 999 yılına tekabül etmektedir (Gerdizî, 1337, s. 49; Badâunî, 1380, s. 7). Yine ölüm tarihinin de kaynaklarda 1030 olarak açıklandığı görülmektedir (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 307; Cüzcânî, 1342, s. 11). Bu durumda saltanat süresi 39 değil; 31 yıldır.

<sup>16</sup> Bu şahsın kim olduğu hakkında herhangi bir malumat yoktur.

öldürüp (birçoğunu da) yaraladılar. Şeyh, Hasan Müeddeb'e "bu gece Mihne'ye iki fersah uzaklıkta olan Bâde köyüne gitmeli, filanca yaşlı kadına bizden selam götürmelisin ve ona bizim için ayırdığı inek yağını göndermesini söylemelisin" dedi. Hasan'ı Hisar'ın duvarından aşağı indirdiler. Askerlerin arasından çıktı (ama) hiç kimse onu görmedi. Ve o bir küp yağ alıp getirdi.

Şeyh'in kalemi ile yağın bir tencereye konulup kaynatılması emredildi. Ansızın sulh sözü duyuldu. Mihne reisi ortaya çıktı, ona teşekkür verdiler. Geri gelip o kırk bir kişiyi dışarı çıkardı. Sultan hepsinin sağ elinin kesilmesini emretti ve onlar gelip ellerini yağa vurdular. Şeyh ağlayarak "Mes'ud kendi mülkünü elini kesti" dedi. Sultan bu cezalandırmadan sonra göç edip Merv'e gitti. Selçukoğulları ona ulaştılar ve savaşa tutuşup yenilgiye uğrattılar. Mes'ud onlarla çok sayıda savaşa girdi ve nihayetinde 432/1040-1041 yılında yenilgiye uğrayarak yönünü Gazne'ye çevirdi. Mes'ud (bu işlerle) meşgul olduğu esnada Muhammed serbest kalıp bağımsızlığını ilan etmişti<sup>17</sup>. Mes'ud geldiği zaman Muhammed onu (yakalayıp kaleye) gönderdi. (Daha sonra) oğlu Ahmed b. Muhammed kaleye gidip (Mes'ud'u) öldürdü. (Sultan Mes'ud'un) saltanat süresi on üç yıl idi.

#### **es-Sultan Muhammed b. Mahmûd**

Kardeşinden sonra hükümdar oldu. Mevdûd b. Mes'ud ona kast etti ve galip oldu. 434 yılında babasının kisası olarak onu bütün evlatları ile birlikte öldürdü. (Sultan Muhammed'in) saltanat süresi bir yıl idi.

#### **[s.228]**

#### **es-Sultan Ebû'l-Feth Mevdûd b. Mes'ud**

Kisas işini halledince amcasından sonra hükümdar oldu ve ülkenin tamamı onun tasarrufu altına girdi. 441/1049-1050 yılında vefat etti. Saltanat süresi sekiz yıl idi.

<sup>17</sup> 1040 yılında gerçekleşen Dandanakan muharebesi Gazneliler açısından bir dönüm noktasıydı. Zira bu tarihten sonra Gazneliler gerileme sürecine girerken Tuğrul ve Çağrı Beyler liderliğinde Selçuklular Horasan'da bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmışlardı. Sultan Mes'ud Dandanakan yenilgisinden sonra etrafında kalan az sayıda askerle Gazne'ye gitti. Metinde geçtiği gibi kardeşi Muhammed'in bu esnada serbest kalması gibi bir durum söz konusu değildi. Hatta Muhammed ve oğulları 11 Ekim 1040'da Sultanın emri ile Gazne Kalesi'ne getirilmişlerdi. Sultan Gazne'ye geldikten sonra ilk olarak Muhammed'in çocuklarını serbest bırakıp onlara hil'atler giydirdi. Daha sonra askerlerinden birini göndererek Muhammed'i de tutuklu bulunduğu kaleden getirtti ve hep birlikte Hindistan'a doğru yola çıktılar. Sultan Mes'ud Sind Nehri'ni geçtikten sonra Marikâle denilen yere geldiğinde orduda bulunan Türk ve Hint kökenli gulâmlar isyan ederek önce hazineleri yağmaladılar. Ardından Sultanı esir ederek Girî Kalesi'ne gönderdiler. 17 Ocak 1041'de Muhammed ikinci defa olmak üzere Gazne tahtına çıktı (Beyhakî, 1319, s. 802-803; Hoca Nizâmüddin Ahmed, 1913, s. 26; Hamdullah Müstevfî, 1387, s. 398; Mîrhând, 1339, s. 130).

### **es-Sultan Mes'ud b. Mevdûd**

Babası vefat ettiğinde küçük yaşta idi. Saltanat birkaç günlüğüne onda kaldı. Memleketin ileri gelenleri ittifak edip amcasını saltanata getirdiler. Onun hükümdarlık süresi on gün idi.

### **es-Sultan Ali b. Mes'ud**

Saltanata geçtiği zaman kalede tutuklu bulunan Abdürreşîd b. Mahmûd serbest bırakıldı. Askerler onun etrafında toplandı. Ali onun karşısında yenilgiye uğradı. Saltanat süresi iki yıl idi.

### **es-Sultan Abdürreşîd b. Mahmûd**

Ondan (Ali b. Mes'ud) sonra hükümdar oldu. 450/1058-1059 senesinde vefat etti. Saltanat süresi yedi yıl idi<sup>18</sup>.

### **es-Sultan Ebû'l-Muzaffer İbrahim b. Mes'ud b. Mahmûd**

Akıllı bir hükümdar idi. Onun saltanatı 450/1058-1059 yılından 492/1098-1099 yılına kadar devam etti. Mescid, medrese ve çok sayıda hayrat hariç kendi saadeti için hiçbir bina inşa etmedi. Saltanat süresi kırk iki yıl idi. Kendisinden sonra oğlu hükümdar oldu. (O da) 580/1184-1185<sup>19</sup> yılında vefat etti. On altı yıl saltanat sürdü<sup>20</sup>.

### **es-Sultan Arslanşâh b. Mes'ud**

Babasının vasiyet hükmü gereğince yerine geçti. Memleketin işlerini tasarruf altına aldı. Kardeşi Behramşâh ondan kaçıp dayısının oğlu olan<sup>21</sup> Sultan Sencer

<sup>18</sup> Sultan Abdürreşîd b. Mahmûd yedi yıl değil yaklaşık olarak bir yıl tahtta kalmıştı. Zaten müellif Mevûd b. Mes'ud'un sekiz yıl hüküm sürdüktan sonra 1050 yılında vefat ettiğini, ondan sonra sırasıyla Mes'ud b. Mevdûd, Ali b. Mes'ud ve Abdürreşîd b. Mahmûd'un geçtiğini kendisi ifade etmektedir. Abdürreşîd 1050 yılının ortalarında kanlı bir darbe sonucu vefat etmiştir. Ondandır tahta geçen kişi İbrahim b. Mes'ud değildir. Zira Sultan Mahmûd zamanında Türkistan'dan kendisine hediye olarak gönderilen kölelerden biri olup zamanla temayüz ederek hâcibü'l-hüccâblık makamına erişen Tuğrul Bozan gerçekleştirmiş olduğu darbe ile Abdürreşîd'i tahttan indirmiş ve kendisi yaklaşık olarak kırk elli gün hüküm sürmüştür. Onun Abdürreşîd ile birlikte on şehzadeyi de öldürdüğü ve bu katliamdan sadece Ferruhzâd, İbrahim ve Şucâ adlı şehzadelerin kurtulduğu bilinmektedir. Tuğrul Bozan'ın da Gazneli Devleti'nin sadık komutanlarından Nûşteğîn tarafından öldürülmesinden sonra tahta Ferruhzâd geçmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987 s. 442; Hamdullah Müstevfî, 1387, s. 399; Reşüdidîn Fazlullah, 1384, s. 179; Şebankâreî, 1376, s. 85; Ahmed b. Mahmûd, 1977 s. 33; Merçil, 2007, s. 82, Bayur, 1987, s. 207).

<sup>19</sup> 508/1114-1115 olmalıdır.

<sup>20</sup> Sultan İbrahim'den sonra Gazneliler Devleti'nde hüküm sürmüş iki sultana yer verilmediği görülmektedir. Bunlardan birincisi 1099-1115 yılları arasında tahtta kalan Sultan III. Mes'ud b. İbrahimdir. Diğeri ise kaynaklarda hakkında çok fazla bilgiye tesadüf edilmeyen ve yalnız bir yıl tahtta kalan (1115-1116) Sultan Şirzâd'dır (Hamdullah Müstevfî, 1387, s. 400).

<sup>21</sup> Sultan Sencer, Behramşâh'ın dayısının oğlu değil dayısıdır.

Selçukî'ye iltica etti. Ondan yardım alıp her ikisi de Gazne'ye geldiler. Behramşâh, Arslanşâh ile savaşıp onu hezimete uğrattı. Sencer Behramşâh'ı tahta oturtup Horasan'a döndü. Arslanşâh geri gelip Behramşâh'ı yenilgiye uğrattınca o (bir kez daha) Sultan Sencer'in huzuruna gidip 512/1118-1119 yılında büyük bir orduyla Gazne'ye geldi ve Arslanşâh'ı öldürdü. Arslanşâh'ın saltanat süresi dört yıl idi.

### **Behramşâh b. Mes'ud**

Kardeşinden sonra hükümdar oldu. Onun zamanında Gurluların ilki olan Alâeddin Hüseyin b. Hüseyin ortaya çıktı. Behramşâh kaçtı. Alâeddin, kardeşi Seyfeddin'i<sup>22</sup> Gazne'de bırakıp geri döndü.

### **[s.229]**

Behramşâh geldi ve Seyfeddin'i tutsak edip öküzin üstüne oturttu ve şehirde gezdirdi. Bu haber Alâeddin'e ulaşınca Behramşâh'a saldırdı. (Ama) onun gelişinden önce Behramşâh 532/1137-1138 senesinde vefat etti<sup>23</sup>. Saltanat süresi yirmi yıl idi.

### **Hüsrevşâh b. Behramşâh**

Babasının vasiyeti hükmü gereğince padişah oldu. Alâeddin geldiği zaman Hüsrevşâh kaçıp Hindistan'a gitmişti. Alâeddin Gazne'de yağma ve katliam yaptı. (Daha sonra) kardeşi Sâm b. Hüseyin'in çocukları Gıyâseddin Ebû'l-Feth Muhammed ve Şehabeddin Ebû'l-Muzaffer'i Gazne'ye bıraktı<sup>24</sup>. Onlar hile ile

<sup>22</sup> Alâeddin Hüseyin Gurlular Devleti'nde Ebû Selâtin lakabını taşıyan İzzeddin Hüseyin'in yedi oğlundan yaş sıralamasına göre beşincisidir. Kardeşler babalarının vefatından sonra toprak paylaşımı yapmışlardı. Ancak muhtemelen bu paylaşımın razı olmayarak ülkeyi terk eden ve Gazneli Sultan Behramşâh'a sığınan Kutbeddin Muhammed adlı kardeş bir müddet sonra saray içerisinde kendisi aleyhinde çıkan dedikodular sebebi ile hakkında tahkikat bile yaptırılmadan öldürüldü. Bunu haber alan diğer kardeş ve aynı zamanda Gurlu emîri olan Seyfeddin Sûrî kardeşinin intikamını almak için Behramşâh'ın üzerine yürüdü. Onun karşısında direnemeyerek Hindistan tarafına çekilen Behramşâh toplamış olduğu kuvvetlerle bir müddet sonra geri gelip Seyfeddin Sûrî'yi yenilgiye uğrattı ve tutsak ettiği bu emîri bir öküze ters bindirip Gazne sokaklarında teşhir ettikten sonra zillet içerisinde öldürdü. İşte bu hadiseden sonra Alâeddin Hüseyin kardeşlerinin intikamını almak üzere harekete geçti. O Gazne'ye geldiğinde Behramşâh ile giriştiği üç savaştan da galip ayrılınca Behramşâh bir kez daha Hindistan'a kaçmak zorunda kaldı. Alâeddin Hüseyin Gazne şehrini günlerce yağmalayıp büyük bir katliam yaptı. O gerçekleştirmiş olduğu bu katliam sebebiyle tarihlere Alâeddin Hüseyin Cihansûz (acunu yakan) olarak anıldı. Burada Alâeddin Hüseyin'in kardeşi Seyfeddin'i Gazne'ye bırakıp geri döndüğü ve daha sonra Behramşâh'ın Hindistan'dan gelip onu öldürdüğü yönünde aktarılan bilgi hatalı olarak görülmektedir (Cüzcânî, 1342, s. 336; Esterabâdî, 1387, s. 128; Mustafa Khan, 1949, s. 200; Bayur, 1987, s. 252; Dames, 1997, s. 827; Köymen, 2011, s. 361).

<sup>23</sup> Alâeddin Hüseyin'in Gazne'yi istilası 1151 yılında gerçekleşmişti. Bu tarihte Gazne'den ayrılan Behramşâh, Alâeddin Hüseyin'in Sultan Sencer karşısında yenilgiye uğramasını fırsat bilerek Gazne'ye döndü ve yaklaşık olarak altı yıl daha hüküm sürdüktan sonra 1157 yılı başlarında öldü (Merçil, 2007, s.90).

<sup>24</sup> Zikredilen kardeşlerden Gıyâseddin Muhammed, Gurlular Devleti'nin yükselme dönemi hükümdarlarından olup Alâeddin Hüseyin'in iktidarı zamanındaki durumu hakkında farklı görüşler

Hüsrevşâh'ı ele geçirip Gazne'ye gönderdiler<sup>25</sup>. (Böylece) Gazneliler Devleti dağıldı. Gurlular, yedinci kısımda, Hindistan tarihinde anlatılacaktır. Hüsrevşâh 550/1154-1155<sup>26</sup> senesinde vefat etti.

### Sonuç

Seyyîd Ebû Süleyman Fahrüddîn Dâvûd b. Tâcüddîn Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd el-Benâkitî tarafından kaleme alınan ve 1317 yılında tamamlanan *Ravzatü üli'l-elbâb fi tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb* adlı eser hilkatten başlayarak Moğol tarihine kadar olan kısmı içermesi sebebi ile genel tarih olma özelliğini taşımaktadır. *Târîh-i Benâkitî* olarak da bilinen bu eseri Hristiyanlar ve Yahudilere dair aktarmış olduğu teferruatlı bilgiler önemli kılmaktadır. Fahrüddîn Benâkitî, Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın isteğiyle yazmaya başladığı bu eserini tamamladıktan sonra zikredilen hükümdara sunmuştur. Dokuz bölümden oluşan *Târîh-i Benâkitî*'nin dördüncü bölümünde Abbasiler ve Abbasilere bağlı olan Saffârîler, Sâ mânîler, Gazneliler, Büveyhîler, Selçuklular ve Harezmsâhlar devletlerinden bahsedilmiştir.

Bu çalışmanın temel konusu *Târîh-i Benâkitî*'nin Gazneliler kısmı olmuştur. Eserde Gazneliler hususunda verilen bilgilere eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşılmıştır. Fahrüddîn Benâkitî Gazneliler Devleti'ni Sultan Mahmûd b. Sebüktegin ile başlatmış, daha önce tahta çıkan Alptegin, Ebû İshak İbrahim, Bilgetegi ve Börütegin'e dair herhangi bir malumat vermemiştir. Sebüktegin'in ise sadece vefatından bahsetmiştir. Eser bu yönüyle geç dönem Ortaçağ tarihi kaynakları ile benzerlik göstermektedir. *Târîh-i Benâkitî*'nin Gazneliler kısmı

---

mevcuttur. Bunlardan Hamdullah Müstevfî'ye göre Gıyâseddîn ve kardeşi Muizzeddîn amcaları Alâeddîn tarafından Gazne şehrinin yönetimi ile görevlendirilmişlerdi. Ancak bu bilgilerin hatalı olduğu görülmektedir. Zira Alâeddîn Gazne şehrinde ayrılır ayrılmaz Sultan Sencer ile savaşa tutuşmuş ve Behramşâh da bundan istifade ederek tekrar Gazne yönetiminin başına geçmişti (Hamdullah Müstevfî, 1387, s. 404). İbnü'l-Esîr kardeşlerin amcaları tarafından Sencer vilayeti yönetimine tayin edildiklerini söylemiştir. Ancak o da olayları karıştırmaktadır. Mesela kardeşlerin savaşmak durumunda oldukları amcaları Fahreddîn Mes'ud iken İbnü'l-Esîr onların Alâeddîn Hüseyin ile savaştığını ve onu yenilgiye uğrattığını söylemektedir (İbnü'l-Esîr, 1989, s. 146). Bu hususta tarihi hadiseler değerlendirildiğinde kaynakların gerçeğe en yakın olanının Esterabâdî olduğu görülmektedir. Müellife göre kardeşler Sultan Alâeddîn Hüseyin döneminde Since vilayeti yönetimi ile görevlendirilmişti. Bir müddet sonra amcaları ile araları bozulunca Sultan iki kardeşi Garcistan'da bulunan bir kaleye hapsedmişti. Gıyâseddîn ve Muizzeddîn ancak amcalarının oğlu Seyfeddîn b. Alâeddîn'in iktidarında serbest kalabilmişlerdi. Bu bilgilerden hareketle kardeşlerin Alâeddîn Hüseyin döneminde Gazne yönetiminde olduğuna dair aktarılan bilgilerin gerçeği yansıtmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Esterabâdî, 1387, s. 128-129; Mohammad Habib, 1981, s. 108).

<sup>25</sup> Hüsrevşâh'ın Gurluların eline geçmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak o Gurluların ve Oğuzların baskısına dayanamayarak başkent Gazne'yi terk ederek Lahor'a çekilmiş ve böylece Gaznelilerin Gazne kolu ortadan kalkmıştır. Buna ilaveten Gazneliler Devleti'nin son hükümdarı Hüsrevşâh değil 1160-1186 yılları arasında Lahor'da hüküm süren Hüsrev Melik'tir (Öntürk, 2020, s. 162-163).

<sup>26</sup> 555/1160 olmalıdır.



oldukça muhtasar bir şekilde ele alınmıştır. Bununla birlikte Sultan Mahmûd dönemi ile ilgili nispeten aktarılan detaylı bilgiler de onun siyasî değil tasavvufî yönüne eğilim göstermiştir.

Şeyh Ebû'l-Hasan Ali el-Harakânî ve Ebû Sa'id Fazlullâh b. Ebû'l-Hayr Meyhenî gibi tasavvuf ehlinin Sultan Mahmûd dönemi aktarılırken vurgulanarak anlatılması ve bilhassa Sultan Mahmûd ile Ebû'l-Hasan Harakânî'nin macerasına detaylı bir şekilde yer verilmesi eserin menkıbevi yönünü ortaya çıkarmaktadır. Fahrüddîn Benâkîfî incelemeye tabi tuttuğumuz Gazneliler kısmında her ne kadar bahsetmese de eserin genelinde Reşidüddîn Fazlullah'ın Câmî'ü't-Tevârîh'inden büyük ölçüde etkilenmiştir. *Târîh-i Benâkîfî*'nin *Câmî'ü't-Tevârîh*'in bir özeti mahiyetini taşıdığı da söylenmektedir.

Sultan Mahmûd sonrasında aktarılan bilgiler oldukça kısadır. Sultan Mes'ud haricinde tahta geçen her hükümdar hakkında yalnız bir iki cümle malumat verilmiştir. Sultan Mes'ud dönemi için de sadece Selçuklularla savaş yaptığı ve bu savaşta yenilgiye uğradığı ifade edilmiştir. Eserde geçen kronolojik bilgilerde yer yer önemli hataların olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler dipnotlarda tartışılarak doğru olan tarihler diğer kaynaklarla mukayese edilip ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

*Târîh-i Benâkîfî*'de Gaznelilerin gerileme ve çöküş sürecinde tahta çıkan bazı hükümdarlardan da hiçbir şekilde bahsedilmediği görülmektedir. Mesela Sultan İbrahim'den sonra yerine geçen oğlu III. Mes'ud ve ondan sonra tahta çıkan Sultan Şirzâd'ın eserde yer almadığı görülmektedir. Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan'ın gerçekleştirmiş olduğu askeri darbe hem Gazneliler hem de Türk tarihi açısından son derece önemlidir. Ancak bu olay da eserde anlatılmamaktadır. Yukarıdaki değerlendirmelerden sonra *Târîh-i Benâkîfî*'nin Gazneliler tarihi araştırılırken diğer kaynaklarla mukayese edilerek kullanılmasının doğru olacağı sonucuna varılmıştır.

## Kaynakça

Ahmed b. Mahmud (1977). *Selçuk-Nâme*. (Cilt-2). (Erdoğan Merçil, Haz.). Kervan Kitapçılık.

Badâunî, Abdu'l-Kadir İbn Mülükşâh (1380). *Müntehâbü't-tevârîh*. (Mevlevî Ahmed Ali Sâhib, Tash.). Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

Badâunî, Abdu'l-Kadir İbn Mülükşâh (1986). *Müntehâbü't-tevârîh*. (S. George-Ranking, Terc.). A. Renaissance Publishing House.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan tarihi*. (Cilt-1). T.T.K. Yayınları.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd (1987). *Fütühu'l-büldân*. (M. Fayda, Çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları.

Benâkîfî, Seyyîd Ebû Süleyman Fahrüddîn Dâvûd b. Tâcüddîn Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd (1348). *Ravzatü Üli'l-Elbâb fî Tevârîhi'l-Ekâbir ve'l-Ensâb (Târîhi-i Benâkîfî)*, (Ca'fer Şûar, Yay.). Silsile-i İntişârât-ı Encümen-i Âsâr.

Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Kâtib (1319). *Târîh-i Beyhakî* (Cilt-1). (Said Nefisî, Neşr). Tahran.

Curfâdekânî, Ebû's-Şeref Nâsîh (1334). *Tercüme-i târîh-i yeminî*. (Ali Kavîm, Tash. ve Tahş.). Tahran.

Cüzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osman b. Sirâcüddîn Muhammed (1342). *Tabakât-ı Nâsirî*. (Cilt-1). (Abdulhayy Habibî, Tash.). Encümen-i Târîh-i Afganistan.

Doğan Turay, E. (2021). Ortaçağ'da İran'da Farsça tarih yazım geleneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1773-1801.

Elliot, H.M. (1976). *The history of India, as told by its own historians*, (J. Dawson, Neşr.), (cilt-2), Lahor.

Esterabâdî, Muhammed Kâsım Hinduşâh (1387). *Târîh-i Firişte*. (Muhammed Rıza Nâsirî, Musahhîh). Merkez Tahkikat Rayane-i Kâime.

Feridüddîn Attar (1984). *Tezkiretü'l-Evliya*. (S. Uludağ, Haz.). İlim ve Kültür Yayınları.

Gerdîzî, Ebû Saîd Abdü'l-Hayy b. ed-Dahhâk b. Mahmud (1327). *Târîh-i Gerdîzî/Zeynü'l-ahbâr*. (Mîrza Muhammed Hân Kazvînî Tah.), Dünya Kitab.

Göksu, E. (2011). Alptegin: köle pazarından Gazne tahtına. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 191, 97-116.

Günaltay, M. Ş. (1991). *İslam tarihin kaynakları-tarih ve müverrihler-*. (Y. Kanar, Haz.) Endülüs Yayınları.

Habib, M. (1981). Shihabuddin of Ghur, *Politics And Society During The Early Medieval Period, Collected Works of Professor Mohammad Habib*, New Delhi, 105-143.

Hamdullah Müstevfî, Ebû Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvinî (1387). *Târîh-i güzide*. (Abdû'l-Hüseyin Nevâî, Tah.). Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.

Hândmîr, Gıyâsüddîn Hândmîr b. Hâce Hümâmüddîn Muhammed b. Hâce Celâlüddîn Muhammed (1380). *Târîh-u habibü's-siyer fi ahbâr-ı efrâd-ı beşer*. (Cilt-2), Kitabhâne-i Hayyam.

Hesamipour Khelejani, A. (2010). İlhanlılar dönemi tarih yazıcılığının özellikleri. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2010 İran Türkolojisi: Konular, Sorunlar ve Yaklaşımlar*, s. 95-108.

Hoca Nizâmüddîn Ahmed (1913). *Tabakât-ı ekberî*. (B. De, Terc.). Published by The Asiatic Society of Bengal.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, (1987). *el-Kâmil fi't-Târih*. (Cilt-9). (A. Özeydin, Çev.). Bahar Yayınları.

Kadı Ahmed Ğiffârî (1963). *Târîh-i cihân ârâ*. (Seyyid Ebû'l-Kâsım Mar'aşî, Neşr.). İstigâh-ı Serçeşme.

Mustafa Khan, G. (1949). A History of Bahram Shah of Gaznin. *Islamic Culture*, Vol. XXIII, 199-235.

Nizâmü'l-Mülk (1982). *Siyâsetnâme*. (M. A. Köymen, Terc.). TTK. Yayınları.

Öntürk, V. (2020). Sultan Muizzeddin Muhammed b. Bahâeddin Sâm'ın Hindistan seferleri. *Apjir*, 4(2), s.119-144.

Palabıyık, H.-Keleş, R. (2014). Şeyh Ebû'l-Hasan-ı Harakânî'nin Nûru'l-Ulûm adlı eserinde nasihat. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 21-45.

Samur, S. (2005). İslam coğrafyacılarına göre Horasan yeri ve X. yüzyıldaki durumu. *Bilimname*, 9/3, 89-104.

Seyhan, A. E. (2011). Ebû'l-Hasan el-Hârakânî'nin ilham anlayışı. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 16, 79-110.

Şebankârî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1376). *Mecma'ü'l-ensâb*. (Mîr Hâşim Muhaddis, Tash.). Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.

Usta, A. (2009). "Sâmânîler". *DİA*, (Cilt-36/s. 64-68). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yâkût el-Hamevî (1977). *Mu'cemü'l-Büldân*. (Cilt-2). Dâr-u Sâdr.

Yazıcı, T. (1992). "Benâkîti". *DİA*, (Cilt-5/ s. 429-430). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Zebihullâh Safa (1569). *Târîh-î edebiyat der İran*, (Cilt-3/2). İntişârât-ı Firdevs.

#### **Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı**

Araştırmacı, verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan etmektedir.

#### **Çıkar Beyanı**

Makale tek yazarlıdır.

#### **Çıkar Beyanı**

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.